

УДК 355.48
Ю.В. Рябуха

СЕППУКУ: СПОНУКАЛЬНІ МОТИВИ І ІСТОРІЯ ТРАДИЦІЇ

*Розглядаються причини, які спонукали японських самураїв робити акт сеппуку (харакірі). Головною причиною сеппуку було запобігти хизуванню ворога з своєї смерті.
Ключові слова: сеппуку, харакірі, самураї, бусідо*

«Шлях самурая веде до смерті» - вказує Ямамото Цунетомо, автор «Хагакуре», класичного твору з Бусідо. Загибель на поле бою вважалася найвищою ступінню відданості будь-якого самурая. Одним з гідних видів смерті вважалося ритуальне самогубство - сеппуку, більш відоме європейцям під назвою харакірі. Що ж спонукало самурая піти з життя та ще таким страшним засобом? Незважаючи на велику кількість літератури, присвяченої самураям, це питання залишається маловивченим. Як правило, дослідники, які розглядають харакірі, більше уваги надають саме процесу здійснення акту, а не тому, чому він стався.

Основними джерелами є «Хоген моногатарі», «Хейке моногатарі», а також хрестоматійна робота Сато Хіроакі, в якій він наводить низку фрагментів з японських історичних хронік.

Мета роботи - з'ясувати, що штовхало самураїв на добровільне позбавлення життя шляхом сеппуку, або харакірі.

В японській мові слово «харакірі» позначалося двома ієрогліфами: хара - «низ живота» і кирі - «різати, розпорювати». Самим японцям це слово здається досить вульгарним, і вони вживають інший термін - сеппуку, що, на їх погляд, здається більш благозвучно. Сеппуку записується тими ж ієрогліфами, що і харакірі, але у зворотному порядку (при цьому вони читаються китайською) [5, с.268]. Тому надалі ми будемо використовувати переважно цей термін.

Походження ритуалу розпорювання живота до цього часу неясно. Окремі подібні випадки зафіксовані у сусідньому Китаї. Початком VIII ст. датується найдавніший документ, де є свідчення про факт розпорювання живота. У «Географічному описі провінції Харіма» описується, як богиня Омі, переслідуючи свого чоловіка, дісталася до Харіми, де, палаючи гнівом і злістю, розрізала собі мечем живіт і кинулася в болото [4, с.17].

Уперше сеппуку згідно з легендою здійснив розбійник Хакамадаре Ясусуке в кінці X ст. Будучи оточений у своєму житлі самураями і не маючи можливості втекти, Ясусуке розрізав собі живіт. Агонія розбійника розтягнулася на цілу добу [5, с.268]. Щодо реального історичного персонажа, то першим документально засвідченим актом сеппуку було самогубство Мінамото Таметомо в 1170 р. Таметомо мав надзвичайну фізичну силу і вважався неперевершеним стрільцем (тятиву його лука висотою майже три метри не могли натягнути навіть п'ять самураїв). На острів, де він перебував у вигнанні, імператор Госірокава направив самураїв клану Тайра. Побачивши, що наближаються кораблі з ворожими самураями, Таметомо засмутився, що не може перешкодити їм, але коли корабель підійшов на відстань пострілу з лука, відважний самурай пустив в нього стрілу, яка проломила борт судна нижче ватерлінії. Корабель з 300 самураями на борту відразу затонув. Після цього Таметомо відправився у своє помешкання, де розпорів кинджалом свій живіт, поклавши тим самим початок традиції сеппуку [13, с.73].

До цього моменту акт сеппуку був уже значно поширений в Японії. У «Хоген моногатарі», де описуються події 1156 р., згадується самурай Уно-но Тікахіро, який був

захоплений у полон так несподівано, що навіть не встиг вихопити меча, щоб розпороти собі живіт [6, с.35]. Отже, цей звичай уже став буденним для самураїв.

Класичним стандартом для нащадків стало сеппуку, вчинене Мінамото Йорімасой під час битви при Удзи 20 червня 1180. У битві, що поклала початок війні Гемпей (війна між кланами Тайра і Мінамото), війська Мінамото були розгромлені противником, який мав кількісну перевагу. Коли результат битви став очевидним, воєначальник клану Мінамото Ерімаса відступив до храму Бедоін, і поки його сини стримували наступаючого ворога, він склав передсмертні вірші і записав їх на бойовому віялі. Після чого приставив кинджал до свого живота і розпорів його круговим рухом [2].

У цей час уперше був зафіксований акт масового самогубства. Під час морської битви при Дан-но-Ура воєначальники і самураї клану Тайра, спостерігаючи поразку своїх військ, стали кидатися з кораблів у воду. Цікаво, що початок цього акту поклала бабуся малолітнього імператора Антоку (Токука, вдова Тайра Кіеморі). Коли флагманський корабель Тайра був оточений судами Мінамото, Токука взяла в одну руку внука, в іншу - священний імператорський меч і кинулася за борт. За ними кинулася у воду і мати імператора. Після цього самогубство з боку Тайра стало спільним.

Слід звернути увагу на цікаву особливість: під час війни Гемпей представники обох сторін неодноразово здійснюють самогубство, але при цьому тільки самураї Мінамото розпорюють собі живіт. Можливо, що ця традиція була спочатку характерна для східних регіонів Японії і лише в XIII ст. поширилася на інші райони.

Що ж спонукало самураїв позбавляти себе життя подібним засобом? Як правило, дослідники пояснюють це побоюванням самурая покрити себе ганьбою, не розкриваючи при цьому її змісту. У чому ж могла полягати ганьба? Під час численних війн самураї завжди бігли з поля бою після програної битви - немає жодного джерела, яке повідомляє, що розбита армія була повністю знищена. Зазнавши поразки, самураї готувалися до нової битви. Вони неодноразово потрапляли у полон, де, з точки зору європейського середньовічного лицаря, вели себе просто негідно. «Повість про дім Тайра» рясніє прикладами, коли полонені самураї у відповідь на благородну поведінку того, хто взяв їх у полон, при першій можливості вбивали його. І це не викликає у автора «Повісті» ні найменшого обурення - для нього очевидно, що щастя просто відвернулося від того чи іншого героя. Частими були і переходи на бік противника, і зрада свого господаря. Отже, все перераховане вище, хоча і не було славними вчинками, тим не менш ганьбою не вважалося.

На наш погляд, головна причина сеппуку сформульована в словах Имаи Канехіри, васала і молочного брата Мінамото Йосінакі, з якими він звернувся до свого господина, коли взимку 1184 після програної битви при Авадзу вони опинилися удвох в оточенні ворожих самураїв. «Якою б славою ні покрити тебе воїн у недавньому чи у далекому минулому, вічна ганьба стане йому долею, якщо він помре негідною смертю! Господине, ви втомилися. Ваше військо розбите. Вороги відтіснять нас один від одного, і ви загинете від руки нікчемного простого найманця! »[2]. Після цього Канехіра відправив Йосінаку в найближчий гай, а сам, щоб дати час господину зробити сеппуку, атакував ворогів. Тобто самурай робив сеппуку для того, щоб ніхто згодом не міг похвалитися його вбивством у бою.

Подальший розвиток традиція сеппуку отримала за часів війни Онін і особливо під час періоду Сенгоку Дзідай. У цей час до вищеназваної причини додаються спокутне самогубство (сокоцу-сі), самогубство як форма протесту (кансі) і самогубство після смерті пана (дзюнсі).

Сокоцу-сі робиться самураєм, який зазнав поразки в бою або вчинив

непростимий проступок. Цим актом він ніби змиває з себе ганебну пляму. Найчастіше такі самогубства відбувалися спонтанно за драматичних обставин.

Найбільш екстравагантний приклад сокоцу-сі наводить легенда про Того Сігетіка. Цей самурай не зумів захопити якийсь замок і наказав поховати себе заживо, у повному обладунку, верхи на своєму коні, обличчям у бік невзятого замку.

Одним з найбільш відомих прикладів сокоцу-сі є самогубство Ямамото Кансуке, що відбулося під час четвертої битви при Каванакадзіма 18 жовтня 1561 між кланами Уесугі і Такеда. Ямамото, який був одним з двадцяти генералів Такеда Сінгена, розробив план битви. Згідно з цим планом, армія Такеда повинна була зробити подвійне охоплення армії Уесугі Кенсіна, що знаходилась на пагорбах. Проте в день бою все пішло не так, як задумував Ямамото. Уесугі, дізнавшись від шпигунів про обхідний маневр противника, вирішив розбити його по частинах і всією своєю армією раптово обрушився на ту частину війська Такеда, де знаходився особисто Сінген. Восьмитисячне угруповання Такеда було атаковане дванадцятьма тисячами Уесугі. Сам Сінген опинився у безпосередній небезпеці - справа дійшла до поединку між полководцями, причому Уесугі Кенсіну у повному озброєнні Такеда Сінген протистояв, захищаючись тільки бойовим віялом. Вважаючи себе головним винуватцем поразки свого господаря, Ямамото Кансуке кинувся на асігару Уесугі. Отримавши численні поранення (після бою на його тілі нарахували близько 80 ран) і не маючи можливості далі продовжувати бій, Кансуке відступив і здійснив сеппуку.

Але Ямамото Кансуке не був єдиним воєначальником Такеда, який вчинив сокоцу-сі у той день. Через кілька хвилин після його смерті за ним пішов з життя 87-річний Мородзумі Масако, який доводився двоюрідним дідусем Сінгену. Ситуацію, що склалася, він розцінив як повний розгром, і хоча в цьому не було його безпосередньої провини, Мородзумі вирішив померти з міркувань військової честі. Трагічність цього випадку полягає в тому, що друга половина армії Такеда встигла підійти до місця бою, і до полудня поразка Сінгена перетворилася на перемогу.

Менш відомий, але не менш трагічний акт сокоцу-сі стався у ході війни Босин (1868 р.). Після реставрації Мейдзі деякі самурайські клани продовжували підтримувати сьогунат Токугави. Проти клану Айдзу була спрямована урядова армія кількістю до 30 000 чоловік. Війська Айдзу склалися з 2700 мобілізованих селян і 380 самураїв. Ця армія була розділена на 4 загони - Синій Дракон (солдати у віці від 36 до 49 років), Червоний Горобець (від 18 до 35 років), Чорний Ворон (від 50 років і старше) і Білий Тигр (юнаки 16-17 років). Загін Білого Тигра повинен був виступати у ролі резерву. 7 жовтня 1868 війська Айдзу були розбиті біля озера Інавасіро, і наступного дня Білі Тигри вступили в бій. Розуміючи, що вони не можуть протистояти противнику, який має кількісну перевагу, юнаки почали відступати. У метушні відступу 20 Білих Тигрів (багато з яких було поранено) під командуванням Синоди Гісабуро відстали від товаришів, але завдяки прекрасному знанню місцевості змогли відірватися від переслідувачів. Зі схилу гори Іморі, де сховалися юнаки, було добре видно замок Айдзу-Вакамацу. У цей час урядові війська пішли на штурм, і, вважаючи, що замок уже взято, 20 Білих Тигрів, дев'яти з яких було 16 років, а одинадцяти - 17, вчинили сеппуку. Також, як і у випадку з Ямамото Кансуке, сокоцу-сі було передчасним - захисники замку відбили штурм, і облога тривала ще цілий місяць.

Не завжди сокоцу-сі було пов'язано з бажанням добровільно піти з життя. Бували випадки, коли самогубство пропонувалося самураям як почесна альтернатива ганебної страти. Так, Саса Нарімаца, васал Тойотомі Хідейосі, здійснив сеппуку за наказом господаря після того, як він зазнав невдачі в управлінні довіреною йому територією.

Іноді самогубство ворожого воєначальника було однією з неодмінних умов

укладення мирної угоди. Найбільш часто до цього прийому вдавався Тойотомі Хідейосі. У 1581 р. армія Хідейосі обложила замок Тоторо у провінції Інаба. Захисники замку протрималися більше двохсот днів. Коли були з'їдені усі припаси, обложені харчувалися травою, мертвими кіньми, траплялися навіть випадки канібалізму. Командир гарнізону Кіккава Цунеію, вважаючи, що більше опиратися не в силах, вирішив здати замок. Хідейосі зажадав, щоб Кіккава і два його помічники зробили сеппуку. Перед смертю Кіккава написав синові листа, що зберігся до наших часів: «Ми боролися більше двохсот днів. Нам більше нічого їсти. Я вважаю, що своєю смертю допоможу своїм людям. Немає нічого важливішого, ніж честь нашого роду». Пізніше доблесному самураю на території замку був поставлений пам'ятник [13, с.77].

У 1590 р. після здачі замку Одавара, що належав клану Ходзьо, Хідейосі зажадав, щоб глава клану здійснив сеппуку, а його спадкоємці були відправлені у вигнання. Так був знищений один з могутніх кланів середньовічної Японії.

Ще одним з видів сеппуку було кансі - коли приводом для самогубства був протест самурая. Кансі зустрічалося набагато рідше, ніж Сікоцу-сі, однак, мабуть, у більшій мірі впливало на подальший розвиток подій.

Одна з перших згадок про кансі відноситься до періоду війни Гемпей. У 1184 р. відбувається внутрішній конфлікт клану Мінамото між Мінамото Йосінакой на прізвисько Кісо і його двоюрідним братом Мінамото Йорітомо. Армія Йорітомо атакувала Кіото, де в той час перебував Кісо. У місті почалися вуличні бої, до Йосінаки відправили гінців з новинами про хід бою, але Кісо нічого не хотів слухати, вдаючись у любовні розваги. Тоді один з його самураїв здійснив сеппуку прямо біля дверей покоїв свого господаря. Тільки після цього Йосінака взяв участь у битві, яка стала для нього останньою [2].

Кансі, вчинене Хіраде Кієхіде, можна вважати взагалі одним з вирішальних чинників об'єднання Японії. Кієхіде був одним з васалів Оди Нобунага, який, успадкувавши владу від свого батька у сімнадцятирічному (за іншими даними - в п'ятнадцятирічному) віці, не приділяв достатньої уваги управлінню своїми землями, вважаючи за краще вдаватися у розваги. Вірний васал довго намагався переконати свого господаря і після тривалих марних спроб написав йому листа, в якому ще раз нагадав про обов'язки глави клану. Після цього Хіраде Кієхіде здійснив сеппуку, який справив на Нобунагу сильне враження. Ода Нобунага змінив свою поведінку, ставши згодом одним з трьох об'єднувачів Японії.

На відміну від попередніх видів сеппуку, дзюнсі - самогубство, вчинене самураєм після смерті свого господаря, завжди носило, як правило, масовий характер. У 1338 р., коли імператорський воєначальник Нітта Йосітада, загинув під час штурму фортеці Фудзісіми, яку обороняли ченці храму Хейсендзі, кілька найближчих самураїв Нітта відразу ж зробили дзюнсі біля його тіла. Мабуть, самий масовий випадок дзюнсі стався в 1333 р., після захоплення вищезазначеним Ніттою столиці клану Ходзьо - Камакури. Члени сімейства Ходзьо на чолі з головою клану Ходзьо Такатокі віддалилися в храм Тосьодзі, де всі 283 самурая вчинили сеппуку. Дізнавшись про це, їх васали з криками: «Наш господар наклав на себе руки! Нехай все віддані люди підуть за ним!» - зробили дзюнсі. Таким чином, у сімейства Ходзьо було близько 320 послідовників.

У більшості випадків дзюнсі відбувалося безпосередньо відразу після смерті господаря. У тому ж випадку, якщо у самурая був час на роздуми, він вибирав життя. Після смерті Нітті Йосісади його брат Нітта Йосісуке прийняв рішення повести армію Нітті в бій, щоб загинути там, де склав голову їх воєначальник. Але за цілий день у самураїв Нітті був час подумати, і більша їх частина або дезертирувала, або взагалі перейшла на бік противника.

Випадки здійснення дзюнсї відбувались навіть до смерті господаря. У 1582 р. Симідзу Мунехару, який обороняв від військ Тойотомі Хідейосі замок Такамацу, був змушений за умовами мирної угоди вчинити сеппуку. Один з його васалів, запросивши Мунехару до себе в кімнату, повідомив йому, що зробити сеппуку зовсім не складно. Після цього він розкрив кімоно і продемонстрував господареві свій розпоротий живіт. Вражений цим, Мунехару, особисто взяв на себе обов'язки кайсяку (помічника самурая, що здійснює сеппуку) і відрубав вірному васалові голову, щоб припинити його муки.

Слід зазначити, що дзюнсї викликало неоднозначне ставлення у самурайському суспільстві. З одного боку, дзюнсї справляло сильне враження на оточуючих, а з іншого - збільшувало кількість непотрібних смертей, адже скоївши самогубство самурай ще міг стати в нагоді клану. Дзюнсї під час битви нарікань практично не викликало, але вчинене в мирний час - абсолютно не віталосся. Йдучи з життя услід за своїм господарем, самурай демонстрував цим, що він більше нікому не зможе служити. Це цілком було виправдано в кривавий період Сенгоку Дзїдай, але подальше в мирний час не сприяло розвитку клану.

На початку періоду Едо близько двадцяти знатних самураїв різних кланів вчинили дзюнсї після смерті свого даймьо. Це викликало негативну реакцію сьогуна Токугави Іеясу, який засудив практику дзюнсї і оголосив, що найкращим прикладом вірності господареві є служба його спадкоємцю. Заборона дзюнсї була підтверджена Токугавою у так званому «Заповіті Іеясу» - збірнику законів, виданому 1616 р. Але звичай дзюнсї століттями впроваджувався в японський менталітет, і 1651 р. закон порушили саме ті, хто його створював - після смерті сьогуна Токугава Іеміцу (внука Іеясу) п'ять його старших васалів вчинили самогубство. Наступна заборона відноситься до 1663 р. Крім заборони, у новому законі зазначалося: «У разі, якщо господар передбачає, що якийсь вассал виявляє схильність принести себе в жертву, господарю належить ще за життя суворо наказати йому не робити цього. Якщо ж господар знехтує цим, то це буде вважатися його провинною. Його спадкоємець не уникне відповідного покарання». Через п'ять років прийшла необхідність застосувати закон на практиці - васал померлого дайме клану Окудайра здійснив дзюнсї. Оскільки предки Окудайра в минулі роки вчинили ряд послуг дому Токугава (зокрема Окудайра захищав замок Нагасіно в 1575 р. під час знаменитої битви), то ніякого покарання для спадкоємця дайме не було - вся відповідальність лягла на сім'ю васала. Двом його синам було наказано зробити сокоцу-сі, а двох зятів, один з яких належав до родини Окудайра, відправили на заслання. Тільки після цього випадку самураї одумалися, і з другої половини XVII ст. практика дзюнсї припинила існування. Але як виявилось не назавжди. 13 вересня 1912 напередодні похорону імператора Мейдзі генерал Ногі Маресуке і його дружина зробили дзюнсї. Ногі командував японською армією в ході китайсько-японської війни 1894-1895 рр., а також керував облогою Порт-Артура в 1904-1905 рр., Крім того, він був вихователем майбутнього імператора Хірохіто. Вчинок Маресуке приголомшив суспільство. Ряд сучасників розцінило його як прояв невірності по відношенню до імператорського дому, до того ж це було прямим порушенням закону. Однак цей акт наочно продемонстрував, що самурайський дух живий і в Японії XX століття.

Таким чином, традиція сеппуку зароджується в VIII-X ст., а до кінця XII ст. вона вже входить у побут самураїв. Головною причиною її здійснення було бажання самураєв запобігти, тому, щоб хтось хизувався, що власноруч вбив того чи іншого самурая. Також сеппуку дозволяло мученицькою смертю змити з себе плями позору.

Список використаної літератури

1. Можейко И.В. 1185 год /И. Можейко. – М.: Наука, 1989. – 524с.

2. Повесть о доме Тайра [Електроний ресурс]. Режим доступу lib.aldebaran.ru/author/.../yukinaga_monah_povest_o_dome_taira/
3. Рубель В. А. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність /В.А. Рубель. — Київ: «Аквілон-Прес», 1997. — 256 с
4. Сато Х. Самураи: история и легенды / Хироаки Сато. — СПб: Евразия, 2003. — 344с.
5. Сеницын А.Ю. Самураи – рыцари страны восходящего солнца. История, традиции, оружие. /А.Ю. Сеницын. — СПб.: Паритет, 2007. — 352с.
6. Хогэн моногатари – Сказание о годах Хогэн. — СПб: Гиперион, 1999. — 176 с.
7. Ямамото Цунэтомо - Хагакурэ (Сокрытое в листве) [Електроний ресурс] http://www.books.sh/blib_105776.html
8. Kure M. Samurai: An Illustrated History / Mitsuo Kure. — London: Compendium, 2001. — 192р.
9. Otake R. Katori Shinto-ryu: Warrior Tradition /Risuke Otake. - Koryu Books, 2007. — 336р.
10. Turnbull S. Kawanakajima 1553-64: Samurai Power Struggle /Stephen R. Turnbull. — Oxford: Osprey Publishing, 2003. — 98р.
11. Turnbull S. Samurai Commanders (1): 940-1576 /Stephen R. Turnbull. — Oxford: Osprey Publishing, 2005. — 64р.
12. Turnbull S. Samurai. The Story of Japan's Noble Warriors /Stephen R. Turnbull. — Collins & Brown, 2004. — 256р.
13. Turnbull S. Samurai. The World of the Warrior /Stephen R. Turnbull. — Oxford: Osprey Publishing Ltd, 2003. — 224р.
14. Turnbull S. The Samurai: A Military History /Stephen R. Turnbull. — London: Routledge, 1996. — 285р.
15. Turnbull S. The Samurai Sourcebook /Stephen R. Turnbull. — London: Arms & Armour Press, 1998. — 320р.

Стаття надійшла до редакції 5.04.2012р.

Y.V.Ruabukha

SEPPUKU: ADVERTISING APPEALS AND HISTORY OF TRADITION

The article examines the reasons that prompted the Japanese samurai do act seppuku (hara-kiri). The main reason for seppuku was to prevent the enemy panache of his death.

Key words: *seppuku, harakiri, samurai, Bushido*

УДК 94:02

Ю. С. Сабадаш, О. А. Барма

БИБЛИОТЕКА КАК РИЗОМОРФНЫЙ ЛАБИРИНТ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОЗНАНИЯ И ДОГАДКИ (НА ПРИМЕРЕ РОМАНА У. ЭКО «ИМЯ РОЗЫ»)

Основываясь на романе «Имя розы» известного итальянского ученого и писателя У. Эко проанализована библиотека как ризоморфный лабиринт человеческого познания и догадки. Исходя из сущностных характеристик понятия «ризома», акцентируется внимание на том, что в современной постмодернистской культуре лабиринт рассматривается как принципиально децентрализованный и антииерархичный способ организации пространства, в том числе и пространства человеческого познания и догадки.

Ключевые слова: *культура, интерпритация, ризома, библиотека, лабиринт.*